

آموزش پژوهش؛ ضرورتی انکارناپذیر در حوزه علمیه

معرفی آثار تولیدی معاونت پژوهش حوزه علمیه تهران در سال ۱۳۹۳

اشاره

مهم ترین دغدغه معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران طی سالیان اخیر، همواره آموزش روش تحقیق و سامان دهی پژوهش های حوزوی در سطح مدارس علمیه تهران بوده است. معاونت پژوهش در این مسیر، از هیچ کوششی فروگذار نکرده و در حال حاضر نیز تمام تلاش خود را در این جهت مبذول می دارد. انتشار چندین فصلنامه علمی- اطلاع رسانی در مدارس که با نظارت دقیق علمی و محتوایی معاونت مذکور انجام می گیرد و هم چنین برگزاری موفق چهار دوره جشنواره استانی علامه حلی، گواهی بر این مدعاست. یکی از اقدامات ثمربخش معاونت پژوهش در این سال ها، چاپ چندین مجموعه آموزشی در ارتباط با روش تحقیق و نحوه انتشار مجلات علمی است. کتاب های «راهنمای جامع انتشار مجلات علمی»، به قلم آقای سیدعلی شمس و «شیوه نامه پژوهش با محوریت مقاله»، به نگارش آقای حسین زحمتکش زنجانی، از جمله آثار تولیدی معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران می باشد که در ابتدای سال ۱۳۹۳ منتشر گردید و مورد استقبال مدارس علمیه، اساتید فرهیخته و طلاب اهل قلم قرار گرفت.

راهنمای جامع انتشار مجلات علمی

نیازهای جدید، جدی و عمیق معرفتی انسان امروز، ضرورت تحول در کمیت و کیفیت دسترسی به اطلاعات و منابع معرفتی متناسب با آن را به دنبال آورده است. بدون شک، یکی از مهم ترین منابعی که امکان دسترسی سریع و آسان به تحقیقات و یافته های علمی در حوزه های مختلف مطالعات دین را فراهم می سازد، مجلات علمی حوزوی است که به توسعه و تکامل کمی و کیفی مرزهای معرفت دینی مخاطبان مدد می رساند و زمینه حل مشکلات پیچیده نظری و طرح مسائل و ارائه دیدگاه های نو را فراهم می آورد. گسترش و تعدد حوزه ها و مدارس علمیه مشتاق ورود به عرصه نشر، تکرر و تنوع مجلات علمی را در پی داشته است؛ لذا به منظور بهره مندی حداکثری از سرمایه های مالی و علمی حوزه های علمیه، ضرورت ضابطه مند نمودن ساختار نشریات و سعی در غنی سازی محتوای علمی این مجلات، به درستی احساس می شود. مجموعه حاضر، با هدف استانداردسازی مجلات علمی مدارس علمیه استان و به منظور فراهم نمودن زمینه مبادله آثار علمی بین مراکز مختلف علمی حوزوی و غیرحوزوی، ایجاد وحدت رویه در ساختار نشریات و آثار علمی و هم چنین تناسب در طراحی، چاپ و نشر، با عنوان «راهنمای جامع انتشار مجلات علمی (ویژه نشریات حوزه علمیه استان تهران)»، تهیه گردیده است. در این مجموعه، تلاش شده است تمامی اطلاعات مورد نیاز برای راه اندازی نشریه، بر اساس آخرین ویرایش و اصلاحیه دستورالعمل های حوزوی، ارائه شود. هم چنین در تدوین این مجموعه، به آیین نامه تعیین اعتبار نشریات علمی کشور، مصوب ۰۹۳۱/۱۱/۸۰ وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز توجه گردیده و برخی موارد اختلاف آن با دستورالعمل حوزوی، نشان داده شده است.

بخش اول از مجموعه حاضر، به ارائه دقیق تعریف نشریات دارای رتبه علمی- پژوهشی، علمی- ترویجی و هم چنین نشریات فاقد رتبه علمی رسمی و ضوابط دریافت مجوز، تعیین اعتبار و شرایط لغو امتیاز علمی آن ها؛ بخش دوم، به ارائه تعاریف و شرح وظایف هر کدام از ارکان علمی و اجرایی نشریه و بخش سوم، به امور کمی نشریه؛ هم چون: قطع، طراحی و صفحه بندی داخلی و مشخصات شناسنامه نشریه می پردازد. بخش چهارم، به نکاتی درباره معیار محتوای نشریات علمی فاقد رتبه، اختصاص یافته است. با توجه به این که درباره اصول یادداشت علمی،

مصاحبه، گزارش و معرفی کتاب یا مقاله، زندگی نامه نویسی و سخن نخست، تعاریف مشخصی موجود نیست، جهت ایجاد وحدت رویه، در این قسمت سعی شده به صورت فشرده، درباره حجم و ساختار هر یک، به همراه ذکر نکاتی اساسی، دستورالعمل واضحی ارائه شود. بخش پنجم، به آیین نامه ارجاع دهی و معیار کتابنامه اختصاص یافته است. در این بخش، استاندارد ارجاع دهی درون متنی، پانویست و کتابنامه منابعی که عمدتاً در حوزه علوم انسانی مورد استفاده قرار می گیرد، در قالب مثال هایی به طور دقیق ذکر شده است. بخش ششم نیز به برخی نکات درباره علائم نگارشی و ساختار ادبی پرداخته است. بخش هفتم به پیوست های مورد نیاز، به علاوه دو نمونه اساسنامه نشریات دارای رتبه و نشریات فاقد رتبه علمی رسمی، اختصاص یافته است. برخی موضوعات جزئی که این کتاب بدان ها پرداخته است، عبارت اند از: تعریف نشریه، نشریه علمی، رتبه علمی نشریات، انواع نشریه به اعتبار رتبه علمی و فاقد رتبه علمی رسمی، نشریه علمی حوزوی، اهداف انتشار مجلات دارای اعتبار علمی حوزوی و مجلات فاقد رتبه، ضوابط دریافت رتبه علمی - پژوهشی و علمی - ترویجی، لغو امتیاز انتشار، وظایف ارکان علمی و اجرایی نشریه؛ از قبیل صاحب امتیاز، مدیرمسئول، هیئت تحریریه، سردبیر و مدیر اجرایی، قطع و طرح مجله، صفحه شناسنامه، طراحی، صفحه بندی و گرافیک داخلی نشریه، اصول کلی نگارش مقاله، سخن نخست، یادداشت علمی، مصاحبه، معرفی و گزارش کتاب/مقاله، زندگی نامه نویسی، ارجاع دهی درون متنی، کتابنامه، کتب مرجع، آثار ادبی و هنری، گزارش، اسناد دولتی و منابع غیرچاپی.

نویسنده در بخشی از کتاب، پیرامون ویژگی های نشریه علمی می نگارد: طبق بند یک از ماده یک دستورالعمل اعطای رتبه علمی به نشریات حوزوی، مصوب ۲۹۳۱/۰۱/۸۱، نشریه علمی، نشریه ای است که به ارائه مباحث علمی می پردازد و دارای ویژگی های ذیل است: ۱ - اخذ مجوز از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ ۲ - تسلسل انتشار، فاصله منظم انتشار، (حداکثر یک سال فاصله) دوره انتشار نامحدود و با شماره های متوالی و ذکر تاریخ انتشار؛ ۳ - قابلیت دسترسی عمومی؛ ۴ - عنوان ثابت (ص ۷). وی هم چنین درباره تعریف و تبیین ساختار نشریات علمی - اطلاع رسانی می نویسد: نشریات علمی - اطلاع رسانی (و نشریات با عناوین دیگر)، به آن دسته از نشریاتی گفته می شود که بیش از ۵۱ درصد از حجم صفحات آن به غیر از مقالات علمی؛ هم چون: یادداشت علمی، گفتگو، گزارش و معرفی کتاب یا مقاله و... اختصاص یافته و رویکرد اطلاع رسانی نیز داشته باشند. نشریه علمی - اطلاع رسانی مدارس سطح دو و سه، در قطع وزیری با حداقل ۵ مقاله در هر شماره و مدارس سطح یک، در قطع رحلی با حداقل ۳ مقاله در هر شماره منتشر می گردد. مدارس علمیه ای می توانند مجوز انتشار مجله علمی - اطلاع رسانی دریافت نمایند که حداقل، مجوز برگزاری دوره سطح یک حوزوی (پایه ۶ حوزه) را دریافت نموده باشند. دبیرخانه منشورات استان، پس از بررسی نهایی و احراز توانمندی علمی و اجرایی مدرسه علمیه، جهت صدور مجوز، اقدامات مقتضی را حداکثر ظرف مدت سه ماه انجام خواهد داد (ص ۱۰).

یکی از مباحث مهمی که نگارنده در کتاب حاضر بدان پرداخته است، آیین نامه ارجاع دهی و تنظیم کتابنامه است که در این جا، به فرازی از آن اشاره می کنیم: مستندسازی دقیق و منصفانه تمام اطلاعات مورد استفاده در فرآیند تحقیق، یکی از ضروری ترین ارکان آثار علمی است. نویسنده با ذکر دقیق منابعی که از آن ها سود جسته، علاوه بر رعایت امانت و پاسداری از زحمات اندیشمندان دیگر، موجب مشخص شدن میزان کمی و کیفی فعالیت علمی خویش خواهد شد. گاه، نویسنده به دلیل رعایت نکردن معیار استناد و ارجاع دهی صحیح اطلاعات، ناخواسته دیگران را به مغالطه ای گرفتار کرده و آراء و نظرات اندیشمندان را به حساب خود می گذارد و گاه، به دلیل عدم رعایت معیارها، زحمات یک نویسنده به نام دیگران ثبت می شود. هم چنین عدم رعایت دقیق معیارهای استناددهی و ارجاع اطلاعات، بر خلاف اخلاق پژوهشی است. طبق عرف رایج نشریات علمی کشور، تمامی ارجاع ها باید بر اساس روش درون متنی درج گردد. هم چنین مشخصات منابع تحقیق نیز می بایست در پایان مقاله، در بخشی با عنوان کتابنامه به طور دقیق ذکر شود (ص ۳۶). کتاب «راهنمای جامع انتشار مجلات علمی» در ۲۷ صفحه و شمارگان ۰۰۰۱ نسخه و با قیمت ۰۰۰۸ تومان، در فروردین ماه ۱۳۹۳، وارد بازار نشر گردید. علاقمندان به مطالعه تفصیلی این کتاب می توانند آن را از دبیرخانه منشورات معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران دریافت نمایند.

ضرورت تحقیق، امری مسلم و انکارناپذیر در حوزه های علمیه است که اهمیت آن با توجه به حجم گسترده تحقیقات دانش بنیان و یافته های پژوهشی نوپدید از مرزهای ناهمگون با بوم علمی و فرهنگی ما، بیش از پیش نمایان می گردد. البته تصاعد فکری جوامع و مکاتب علمی در هر جغرافیایی که صورت گیرد و موجب تحول جامعه انسانی و پیشرفت آن گردد، همواره مورد ستایش است. علم و فن آوری از ملزومات تمدن بشری است و هیچ جامعه پیشرفته ای را نمی توان یافت، مگر آن که تجلی دانش و روزآمدی فرآورده های علمی را به خصوص در حوزه علوم انسانی و فرآیند تغییر نگرش و رفتار دانش محور در آن شاهد باشیم. بر این اساس، لازم است نهایت اهتمام و بذل توجه به تولید علم و عرضه پژوهش های خودبنیاد، مهم ترین دغدغه حوزه های علمیه باشد. این نکته بر کسی پوشیده نیست که آموزش، جز از رهگذر پژوهش، سامان نمی یابد. بر این اساس، ضرورت انسجام در فعالیت های تحقیقاتی و استانداردسازی نحوه پژوهش، بیش از پیش آشکار می گردد. معاونت پژوهش حوزه علمیه استان تهران، به عنوان متولی امر پژوهش در حوزه علمیه، وظیفه آموزش روش تحقیق و نیز پرورش طلاب پژوهشگر را بر عهده دارد. این مهم، سبب گردید که در سال ۱۹۳۱، شیوه نامه ای را بر پایه مقاله، منتشر نماید. در سال بعد هم ویرایش دوم اثر مذکور را با برخی تغییرات و اصلاحات، روانه بازار نشر کرد که بسیار مورد استقبال اهالی تحقیق و طلاب نو قلم قرار گرفت. نگارش شیوه نامه پیش رو نیز که اساساً اثری متمایز از شیوه نامه قبلی محسوب می گردد، در همین راستا شکل گرفته است. نوشتار حاضر، تقریری نو از شیوه پژوهش، با محوریت مقاله است که به بررسی چستی و ضرورت تحقیق، نحوه نگارش مقاله و همچنین شاخص سازی مفاهیم بنیادین پژوهش می پردازد.

کتاب «شیوه نامه پژوهش با محوریت مقاله»، یکی از آثار تولیدی معاونت پژوهش حوزه علمیه تهران است که در اردیبهشت ماه ۳۹۳۱ در ۸۲ صفحه و تیراژ ۰۰۰۵ نسخه و با قیمت ۰۰۰۲ تومان منتشر گردید. این کتاب به نحو اجمال، موضوعات عمده شیوه پژوهش را در علوم، به خصوص در حوزه نگارش مقاله دربرمی گیرد. عناوین سرفصل های مورد مطالعه در این مجموعه، عبارت اند از: پژوهش چیست: الف) معنای لغوی، ب) تعریف اصطلاحی؛ تقسیم بندی انواع پژوهش: الف) بر اساس هدف، ب) بر اساس نحوه تجزیه و تحلیل داده ها، ج) بر اساس روش گردآوری اطلاعات، د) بر اساس شیوه ارائه گزارش و قالب اثر؛ مهارت های روزمره پژوهش؛ مراحل پژوهش و تهیه یک اثر علمی؛ ارائه طرح تحقیق؛ انواع مقالات علمی؛ فرآیند مقاله تحقیقی؛ فرضیه و کارکرد آن؛ نظریه؛ پیش فرض؛ مسئله؛ تفاوت مسئله با سؤال، موضوع و مشکل؛ ساختار مقاله: ۱- عنوان، ۲- چکیده، ۳- کلیدواژگان، ۴- مقدمه، ۵- متن اصلی، ۶- نتیجه گیری، ۷- پی نوشت، ۸- کتابنامه؛ رعایت اخلاق پژوهشی. نویسنده در فرازی از این کتاب، در باب مهارت های روزمره پژوهش می نویسد: مواردی که معمولاً از آن ها با عنوان مهارت های روزمره پژوهش یاد می شود، عبارت اند از: مطالعه، گوش کردن، دیدن، پرسیدن، مشورت کردن، بحث کردن، مطالبه دلیل، به چالش کشیدن و نقد کردن، سازمان دادن، تلخیص نمودن، انتخاب کردن و اظهار نظر. رعایت دقیق این مهارت ها معمولاً در روزمره گی های حیات علمی پژوهشگر، کارآیی بسیار داشته و او را در انجام يك تحقیق موفق یاری می رساند. شاید در ابتدای امر، یادگیری و طی مراحل آن، تنها راه استفاده از مهارت های مذکور باشد؛ اما به مرور زمان و با ملکه شدن آن ها، محقق در این زمینه، با چالشی جدی مواجه نشده و در موقع لزوم، هر کدام را که بدان احساس نیاز کند، در ناخودآگاه خویش می یابد. بر این اساس، می توان گفت پژوهشگر همواره در حال تحقیق است (ص ۸).

او هم چنین در بخشی دیگر، به تشریح مسئله تحقیق پرداخته و می نگارد: هر پژوهشی لزوماً بر اساس يك مسئله، شکل می گیرد. وظیفه پژوهشگر، آن است که تحقیق خود را به گونه ای سامان دهد که مسئله و دغدغه ای را حل نموده و بدان پاسخ دهد. مسئله پژوهشی باید مجهول و جزئی بوده و پرداختن به آن، مشکلی را برطرف نماید. هم چنین پرداختن به مسئله ای که بدیع، معین و متناسب با علایق، استعدادها، توانایی ها و امکانات پژوهشگر نباشد، عملاً یا بی فایده بوده و یا به سرانجام نخواهد رسید. از سوی دیگر، محقق باید تلاش کند که مسئله ای را برای تحقیق خود برگزیند که دارای اولویت پژوهشی باشد و پردازش آن، وی را از کاوش در مسائل مهم تر و کارآمدتر

باز ندارد. بنابراین، مسئله باید به نحو اجمال، دارای خصوصیات زیر باشد تا بتواند دغدغه ای پژوهشی را فرا روی محقق قرار داده و دستاوردی علمی را عرضه نماید: ۱- نو و بدیع باشد؛ ۲- معین و مشخص باشد؛ ۳- دارای اهمیت و اولویت پژوهشی باشد؛ ۴- متناسب با توانایی پژوهشگر باشد؛ ۵- مورد علاقه پژوهشگر باشد؛ ۶- با امکانات و شرایط موجود، تناسب داشته باشد.

هر پژوهشگری برای انتخاب مسئله، نخست باید با مشکلی مواجه شود؛ سپس به طرح سؤال در مورد آن پرداخته و آن را به مسئله تبدیل کند. پس آن گاه، مسئله خود را صورت بندی کرده و تلاش نماید اجمالاً بدان پاسخ گوید. در این جا فرضیه شکل می گیرد که نقشه راه را در اختیار محقق قرار می دهد. واپسین مرحله، کوشش روشمند و نظام یافته برای اثبات مدعاست که اکنون به آن فرضیه می گویند. تمامی مراتب مندرج در فرآیند پژوهش، بر این اساس استوار است که فرضیه به نظریه تبدیل شده و دعوی پژوهشگر که از ابتدا در پی اثبات آن بود، با استنادات و دلایل متقن علمی، ثابت گردد. مهم ترین منابع و ارجاعات ذهنی را در امر مسئله یابی، می توان در تجارب زندگی شخصی و حیات اجتماعی خود یافت که حضور فعال در دوره های متوالی تحصیلی و نیز شرکت در نهادها، گروه ها و جمعیت ها را شامل می گردد. رجوع به متون علمی، ارتباط پیوسته با مراکز علمی و تحقیقاتی و هم چنین بهره گیری از مشورت اساتید و پژوهشگران، از دیگر اموری است که فرد را در کشف مسائل علمی یاری می رساند. در عین حال، تدابیری؛ هم چون: غفلت نورزیدن از آموزش، تحصیل روشمند و منسجم دانش، ممارست علمی و تربیت ذهن برای مشاهده مسئله، پرهیز از سطحی نگری و خلاقیت در مواجهه با امور و پدیده های پیرامون و تعمق در آنها، فرآیند پیدایش مسئله را برای ما، نزدیک تر و ملموس تر می نماید (صص ۱۵-۱۳).

مبحث پراهمیت رعایت اخلاق پژوهشی، پایان بخش کتاب حاضر است که نگارنده در این باب می نویسد: لزوم رعایت اخلاق پژوهشی در تحقیقات علمی، ما را بر آن داشت تا در بخشی جداگانه که حسن ختام شیوه نامه پیش روست، به این بحث بپردازیم. یک محقق، قبل از هر کنشی، باید همواره خود را وام دار تأملات و مطالعات عمیق دیگر پژوهشگران که بر او سبقت و تقدم علمی دارند، بداند. بر این اساس، هرگز نباید تحقیقات آن ها را کوچک شمرد و گرفتار غرور کاذب شود. در این مسیر، ضروری است سعی وی بیشتر بر این مبنا باشد که به دور از هرگونه غرض ورزی، پیش داوری و جانب داری و به شکلی منطقی و منسجم، چیزی را بر دانش بیفزاید و به فرآیند تولید علم یاری رساند. بنابراین اولین قدم در تحقق یک پژوهش موفق، تواضع علمی است. محقق باید در نقل اقوال و افکار دیگران، نهایت امانت و انصاف را رعایت نموده و خود را در برابر جامعه علمی، مسئول بداند. متأسفانه سرقه علمی، آفت پرشیوعی است که امروزه به دلیل گسترش دامنه رسانه ای و امکان بازیابی آثار و نگاشته های سایرین در بانک های اطلاعاتی، گریبان گیر برخی اهالی قلم، به ویژه نوقلمان گردیده است. نکته آخر آن که ادبیات نگارش، لزوماً باید به پاکی و صداقت بگراید و به تعابیر نازیبا، استهزاء، تحقیر، توهین، نسبت ناروا و تملق آلوده نگردد (صص ۲۵-۲۴).